

Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti

Katedra za poljski jezik i književnost

PROSTOR U POEZIJI ADAMA ZAGAJEWSKOG

Magistarski rad

Mentorica: mr. sc. Đurđica Čilić Škeljo

Student: Hrvoje Havaić

Krakov, 2013.

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Biografija	6
3. Tipizacija poezije	10
4. Nowa Fala	15
4.1. Nepredočeni svijet („Świat nie przedstawiony“).....	17
5. Prostor i sjećanje	20
5.1. Gradovi	23
5.1.1. Lavov	25
5.1.2. Kraków.....	29
5.1.3. Zapad	36
6. Zaključak.....	41
7. Literatura	43

1. Uvod

Eho poezije Adama Zagajewskog najviše govori o uspješnosti poljskog pjesnika, čija se slava proširila i izvan granica njegove domovine. U njegovu korist govore brojne međunarodne i poljske književne nagrade, kao i činjenica da se spominje kao jedan od kandidata za Nobelovu nagradu. Univerzalnost je ono što Zagajewskog čini tako pristupačnim prosječnom čitatelju poezije, kao mogućnost da se u njegovim stihovima prepozna ljepota svijeta koji opisuje. Ovdje se radi o svojevrsnom uzajamnom dijalogu između pjesnika i čitatelja, indirektnoj komunikaciji koja se vrši na metafizičkoj razini u jednom svijetu koji je blizak, ali opet vrlo udaljen od našeg i postoji kao sjećanje, koji čitatelj upoznaje uz pomoć pjesme.

Zagajewski je danas u Poljskoj jedan od najcjenjenijih živućih pjesnika, koji stvara i u Krakovu, gradu koji je iznjedrio mnoge književnike pa i Nobeliste (Szymborska i Miłosz) i spominje se zajedno s imenima kao što su Ewa Lipska, Stanisław Barańczak, Ryszard Krynicki, Bronisław Maj.

Važno je spomenuti manjak recepcije ovog iznimnog pjesnika u Hrvatskoj, a uzrok tome je prvenstveno nepostojanje prijevoda njegovih djela na hrvatski jezik. S obzirom na već spomenuti univerzalizam njegove poezije, smatram da bi prihvaćanje njegove poezije u našoj državi bilo na vrlo visokoj razini, prvenstveno zbog društveno-političke, kao i povijesne situacije koja je oblikovala sjećanja ljudi u našoj cjelokupnoj regiji.

Rođen u Lavovu, kasnije se s obitelji preselio u provincijalne Gliwice, a s početkom studiranja dolazi u Krakov te upravo tamo počinje sa svojim pjesničkim radom. U turbulentnim godinama za Poljsku, šezdesetim i sedamdesetim godinama dvadesetog stoljeća, priključio se pjesničkoj grupi „Nowa fala“, te aktivno sudjelovao u formiranju pjesničkog programa koji se trebao vratiti stvarnosti i predstaviti je jer je ostala prešućena, a to je značilo odustajanje od alegorija i metafora i u pjesničkom stvaranju govoriti izravno. Također, pjesnička grupacija je optužila prijašnju generaciju pjesnika za zavaravanje čitateljstva i marginalizaciju poljske kulture u cjelini. Njihovo djelovanje je, prema mišljenju same grupacije, polučilo uspjeh i djelomično utrla put pjesnicima koji dolaze nakon njih.

Početak osamdesetih godina dolazi do postepenog raspada grupe, svaki od pjesnika kreće u svoje smjeru i traži vlastiti pjesnički izraz. Zagajewski odlazi u Pariz te ondje stvara neke od svojih najljepših stihova. Neupitno je da je odlazak iz domovine imao veliki utjecaj na njegovo stvaralaštvo, kao i susret sa zapadnom kulturom i umjetnosti.

Među njegova najbolja djela ubrajamo pjesničke zbirke „Płótno“, „Powrót“ i „Niewidzialna ręka“. Međutim, bilo bi pogrešno ne predstaviti Zagajewskog i kao uspješnog autora zbirki eseja koji nadopunjuju poeziju i daju joj dodatnu dubinu. Zagajewski je, naposljetku, promatrač koji koristi sve načine izražavanja kako bi na kraju dobio istinitu cjelinu svega što ga okružuje i što vidi, čuje i osjeća.

Kada govorimo o poeziji Adama Zagajewskog, prvenstveno mislimo na prostor koji pjesnika okružuje. Taj prostor nije nužno stvaran i opipljiv, u velikoj mjeri pjesnik ga mitizira i stvara fantazmu, uvodeći u pjesme sjećanja, osobna i povijesna, ili ona koja su mu prenijeli njegovi roditelji, i upravo zato njegova poezija dobiva metafizičku razinu. Autori knjiga i članaka o Zagajewskom često pišu o „Knjižnicama i Muzejima“¹ u kontekstu prostora u njegovoj poeziji. „Knjižnice“ svijeta su mjesto gdje autor „posuđuje“ gradove i pišući ih pretvara u vječnost. U „Muzeju“ pak, sačuvana je cijela povijest tih gradova, na njegovim zidovima se nalaze najbolja djela umjetnosti i svira glazba poznatih svjetskih skladatelja. Na taj način Zagajewski gradi određeni labirint, kojim se sam kreće, ali u kojeg uvlači i svog čitatelja te ga navodi da ga slijedi na njegovom putu ili potrazi. Zagajewski je majstor stvaranja metafizičkih svjetova i antropomorfizacije stvari i pojava, a poeziju karakterizira i atemporalnost.

Gradovi koje ću obraditi u radu su Lavov i Krakov, uz crtice vezane uz Gliwice, Pariz i New York. Svaki od tih gradova ima svoju atmosferu i povijest te na pjesnika ima drugačiji utjecaj. Vrlo je važan i pojam neprestanog lutanja kao potrage za inspiracijom i smislom življenja, ali i esencijom prostora i vremena.

O poeziji Adama Zagajewskog već je mnogo toga rečeno u literaturi koja se bavi tematikom i interpretacijom njegovih djela. U svom radu ću se pozivati na neka od tih djela, prvenstveno na monografije Anne Czabanowske-Wróbel, Jarosława Klejnockog, Ryszarda Krynickog, Bogusławe Bodzioch-Bryłe, kao i na autore brojnih internetskih članka koji se mogu pronaći na internetskim izvorima. Teze koje

¹ kao metafizičkim pojmovima; Anna Czabanowska-Wróbel i Tadeusz Nyczek

se tiču vremena, prostora i sjećanja, potkrijepit ću citatima iz djela Simone Weil, Pierrea Nore, Yi-Fu Tuana i Tima Cresswella.

Analitički ću široko obuhvatiti poeziju i esejistički rad Adama Zagajewskog i pokušat ću što iscrpnije opisati i analizirati vremensko-prostornu dimenziju njegovog pjesničkog svijeta kao i obraditi književno-povijesno kontekst u kojem stvara na temelju primjera iz njegovih djela.

2. Biografija

Adam Zagajewski neupitno je jedan od najvažnijih europskih pjesnika današnjice. Njegova poezija je ogled suvremenog europskog intelektualca koji je u životu proputovao veći dio Europe i Sjeverne Amerike u svojoj potrazi za sjajem². Njegovo pjesničko iskustvo gradi se na putovanjima i susretu s umjetničkim djelima, arhitekturom, poviješću, ali isto tako i svakodnevicom kroz koju pjesnik promatra gradove kao platno iz kojeg iščitava građu za svoje stihove.

Život započinje u Lavovu, gradu na zapadu današnje Ukrajine, 21. lipnja 1945. godine. Rođen je u poljskoj obitelji koja je u listopadu iste godine bila prisiljena preseliti se u Gliwice, nakon što je Lavov na konferenciji u Jalti pripao Sovjetima³. Obitelj Zagajewski je iza sebe ostavila obiteljsku kuću, grobove svojih predaka, uspomene i sjećanje na grad koji je svojedobno bio jako poljsko kulturno središte. Priču o Lavovu ponijeli su sa sobom u Gliwice te ga doživljavali kao svojevrsni duhovni dom. Adam je odrastao s tim pričama i Lavov raste u njemu pretvarajući se u mitsko mjesto koje nikad nije vidio, ali ima izniman utjecaj na njegovo pisanje i budući razvoj njega kao pjesnika.

Gliwice su mjesto koje je potpuna suprotnost napuštenom Lavovu, malo mjesto gdje on odrastajući polako shvaća da će morati poći negdje drugdje kako bi stekao iskustva koja želi. U Gliwicama je završio Opću gimnaziju i nakon toga odlazi u Krakov na studij filozofije i psihologije te je stekao magisterij iz psihologije. Upravo u Krakovu započinje svoje prve pjesničke korake. Krakov, kao grad visoke kulture, bogate povijesne arhitekture, ali i studenata koji se svojim djelovanjem bore protiv režima u Poljskoj, potaknut će Zagajewskog na stvaranje. Jedan je od utemeljitelja poetske grupe „Teraz“, koja od 1968. godine djeluje u Krakovu, a članovi se okupljaju u prostoru studentskog kluba „Pod Jaszczurami“⁴, na glavnome krakovskom trgu. Grupa je djelovala do 1975. godine i bila vezana uz časopis „Student“ u kojem je objavljivao pod pseudonimom Antoni Kamiński, a između 1975. i 1976. bio aktivan i u redakciji istoimenog časopisa.

Adam Zagajewski vodi vrlo živ i društveno aktivan studentski život. Događaji koji će slijediti, obilježiti će njegovo stvaralaštvo u narednih nekoliko godina i

² u potrazi za božanskim i esencijom života

³ Zagajewski, A., *Dwa miasta*, str. 8.

⁴ Nyczek, T., *Kos. O Adamie Zagajewskim*, str. 5.

potaknuti ga da svojim pjesničkim i esejističkim radom pokuša promijeniti situaciju u kojoj se našla cijela njegova generacija. Naime, u ožujku 1968. godine dolazi do velikih studentskih i intelektualnih prosvjeda protiv vlade Narodne Republike Poljske. Protest se smatra jednim od najvažnijih nakon kraja 2. svjetskog rata. Neposredni povod za pobunu bilo je skidanje predstave „Dziady“s repertoara, ali i antisemitističke ideje koje potiče vlast predvođena Władysławom Gomułkom.

Adam Zagajewski je bio jedan od mnogih studenata koji su krenuli u direktnu borbu protiv represivnog sustava, te je zajedno sa svojim kolegama pjesnicima (Krynickim, Kornhauserom i Barańczakom) krenuo u stvaranje novog pjesničkog programa⁵ koji bi trebao dovesti do preporoda poljske književnosti, ali i kulture u cjelini. U vrijeme kada aktivno sudjeluje u stvaranju pokreta „Nowe fale“, izdaje i svoju prvu zbirku poezije „Komunikat“ (1972.), a slijede ju „Sklepy mięsne“ (1975.). U tim dvjema zbirkama Zagajewski realizira svoje (ali i generacijske) ideje; bori se protiv prikrivanja stvarnosti i naglašava važnost govorenja istine o svijetu te razodijeva lažni službeni jezik. Iste godine kada i „Sklepy mięsne“, izdaje i djelo „Ciepło, zimno“, svoj prvi roman u kojem pripovijeda o ulasku mladog intelektualca u život odraslih koji, izmučen vlastitim sumnjama i konstantnim propitkivanjem sebe te nemogućnošću da prihvati nedvosmislena pravila, postaje sluga policijske države⁶. Njegova sljedeća dva romana „Słuch absolutny“ (1979.) i „Cienka kreska“ (1983.), govore o duhovnim dilemama suvremenog umjetnika koji je podijeljen između trivijalnosti svakodnevice i njene ljepote. Antinomičnost i mnogostrukost stvarnosti, čest su motiv i u pjesnikovim romanima.

Sljedeća zbirka poezije „List“, najavljuje novu, drugu fazu u pjesničkom stvaralaštvu Zagajewskog. Iako je izdana 1978. godine, kasnije je priključena zbirci „Oda do wielości“. Osim pjesama koje su bile reakcija na uvođenje ratnog stanja u Poljsku, pojavljuju se i motivi tipični za „kasnijeg“ Zagajewskog. Zbirka eseja „Drugi oddech“ (1978.) najavljuje novu stepenicu u njegovom stvaralaštvu. Njegova poezija polako izlazi iz okvira „Nowe fale“, pjesme postaju lirskije i osobnije, a odlaskom iz Poljske 1982. godine u Pariz počinje ponovno proživljavati svoje djetinjstvo, upliće se u povijest i traži svoje mjesto, grad, u kojem bi se osjećao kao kod kuće. Sjećanje i nostalgija postaju ključni elementi njegove poezije. U svojoj potrazi, dolazi u kontakt s vrhunskim djelima svjetske likovne umjetnosti, sluša

⁵ „Świat nieprzedstawiony“

⁶ Kubik, M., *Adam Zagajewski*, <http://www.granice.pl/recenzja.php?id=84&ida=30> (25.3.2013.)

Brahmsa, Schuberta i Beethovena, promatra staru arhitekturu gradova i možemo reći da upravo iz toga izvire njegova inspiracija koja će iznjedriti „novog“ Zagajewskog; lualicu i hodočasnika, koji žudi za epifanijom i pronalaskom smisla života. Međutim, susret sa zapadnom kulturom utječe na njegovo poimanje sebe; polako se sve više okreće prošlosti i izgubljenim korijenima; Lavovu i izgubljenom vremenu. Lavov se pojavljuje kao motiv u zbirci „Jechać do Lwówa“ (1985.), u kontekstu mitskog mjesta koje živi u pjesniku i koje još uvijek diše kroz njega. Godinu dana kasnije izdaje zbirku eseja „Solidarność i samotność“ (1986.), u kojoj opisuje zašto lirski subjekt neprestano istražuje svoju prošlost i postavlja si egzistencijalistička pitanja, kako svijet djeluje na njega u svojoj veličini i raznolikosti te kako nedostatak konkretnih korijena utječe na njegovu ličnost. Sam temelj knjige čine dva konflikta; njegovo sudjelovanje u događajima iz druge polovice sedamdesetih (pokret „Solidarność“), kada je sudjelovao u grupnim djelovanjima, i vlastite potrebe za izolacijom⁷. Za vrijeme boravka u Parizu objavljuje u časopisu „Kultura“ (1980.-1983.) i u časopisima koji izlaze izvan Poljske i daleko od cenzure: „Wezwanie“ (1982. i 1985.), „Arka“ (1985.) i „Ogniwa“ (1985.-1986.). U osamdesetima je sudjelovao i na međunarodnim susretima pisaca: Pariz (1986.), Beč (1987.), Lisabon (1988.).

Bio je jedan od suosnivača pariškog izdanja časopisa „Zeszyty literackie“ 1983. godine.⁸ Sedam godina izbivao je iz Poljske i vraća se u Krakov 1989. godine, a kao što sam kaže u zbirci „Dwa miasta“: „Za vrijeme tih sedam godina, živio sam u velikim i bogatim gradovima Zapada, u Parizu, New Yorku, Stockholmu. Vidio sam Boston, San Francisco, Amsterdam, London, Lisabon, München.“⁹

Od 1988. godine do 2006., vodio je cikluse predavanja Creative Writing Program na Sveučilištu u Houstonu. Pravi pjesnički zanos uhvatio je Zagajewskog u devedesetim godinama, kada izdaje četiri zbirke poezije: „Płótno“ (1990.), „Ziemia ognista“ (1994.), „Trzej aniołowie“ (1998.) i „Pragnienie“ (1999.), koje se nastavljaju na poetiku i estetiku nove faze nakon zbirke „List“. Međutim, u isto vrijeme objavljuje i dvije zbirke eseja¹⁰: „Dwa miasta“ (1991.) i „W cudzym

⁷ Kubik, M., *Adam Zagajewski*, <http://www.granice.pl/recenzja.php?id=84&ida=30> (25.3.2013.)

⁸ *Adam Zagajewski*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1010303/Adam-Zagajewski#ref1094686> (2.4.2013)

⁹ Zagajewski, A., *Dwa miasta*, str. 112.

¹⁰ koje istovremeno možemo uvrstiti i u memoare s obzirom na promišljanje vlastite povijesti i života u stranim zemljama te uspomena iz studentskih dana

pięknie“ (1998.). Poezija Adama Zagajewskog uvelike se oslanja i na njegov esejiški rad, oni se međusobno nadopunjuju i zajedno čine jednu cjelinu.

Nakon lutanja po svijetu, Zagajewski se vraća ponovno u Poljsku, u Krakov. 2002. godine, a od 2007. drži predavanja na Sveučilištu u Chicagu. U razdoblju nakon povratka sa Zapada izdao je zbirke eseja: „Obrona žarliwości“ (2002.), „Poeta rozmawia z filozofem“ (2007.) i „Lekka przesada“ (2011.). Međutim, povratak je možda najbolje izražen u zbirci poezije „Powrót“ (2003.) za koju je dobio nagradu „Krakowska Książka Miesiąca“. Posljednje dvije zbirke poezije „Anteny“ (2005.) i „Niewidzialna ręka“ (2009.), prezentiraju Zagajewskog kao jednog od najplodnijih i najkvalitetnijih pjesnika sadašnjice, što potvrđuju i neke od najvažnijih svjetskih i poljskih književnih nagrada: Prix de la Liberté (1987.), Međunarodna književna nagrada Neustadt (2004.), Europska pjesnička nagrada (2010.) i mnoge druge.

Usprikoš godinama, aktivni je organizator mnogih kulturnih događanja i susreta pjesnika, a u prosincu 2012. godine dobio je titulu „doktor honoris causa Jagiełłońskog sveučilišta“, kao konačno priznanje za njegov pjesnički rad.

Njegov posljednji projekt je bio dokumentarni film „Widok Krakowa“ iz 2013. godine, u kojem pjesnik prepričava svoje uspomene vezane uz grad i njegovu burnu povijest, kao i sjećanja o krakovskoj kulturnoj (prvenstveno književnoj) sceni te čita svoju poeziju u kojoj se Krakov pojavljuje kao svestremenski motiv.

3. Tipizacija poezije

Poezija Adama Zagajewskog nastaje u razdoblju od gotovo četiri desetljeća. Započeo je pisati u vrlo „agresivnom“ tonu koji se protegnuo kroz nekoliko njegovih zbirki, ta prvotna poezija odražavala je stanje države u kojoj je pjesnik živio i pomoću nje je pokušao čitateljstvo navesti na promišljanje tadašnjeg načina života pod utjecajem totalitarnog režima i potaknuti ih da se oslobode tih okova, da stvore novi svijet koji će učiniti odmak od tamne i maglovite sadašnjosti. Njegov cjelokupni rad možemo podijeliti na dvije faze; prva započinje debitantskom zbirkom „Komunikat“, a završava „Odom do wielośći“, u kojoj već vidimo naznake novog pjesničkog stila i svojevrsnog udaljavanja od ideja koje je promovirala pjesnička grupacija Nowe Fale. O idejama koje se protežu kroz zbirke „Komunikat“, „Sklepy mięsne“ i „List“, bit će više riječi u poglavljima koji slijede, tako da ću se u ovome dijelu rada uglavnom usredotočiti na novo stvaralaštvo.

Putovanje, šetnja, potraga, lutanje i izgnanstvo, duhovno hodočašće i životni put su najvažnije teme koje se protežu kroz pjesnikovo stvaralaštvo.¹¹ Od njih sve počinje i izvor su njegovih ideja o sudbini suvremenog čovjeka. Kao što je vidljivo iz navedenih tema, one predstavljaju čovjeka kao biće koje je konstantno u pokretu i koje se kreće bez prestanka, baš kao i vrijeme. Svijest o našoj vlastitoj prolaznosti tjera nas dalje i približava duhovnoj spoznaji sebe i drugih koji su s nama na tome putu. Kada govorimo o temama i motivima, uz gore navedene usko je vezan i motiv grada, koji predstavlja cilj na kraju lutanja. Iako će o gradovima više riječi biti u nastavku rada, vrlo je važno ovdje spomenuti da su oni simbol ljudskog svijeta, u kojima se križaju ljudske sudbine i koji su svojevrsni muzeji cjelokupne ljudske povijesti i kulture, a upravo zbog toga pjesnik pomno bira mjesta koja će predstaviti čitatelju.

No, Zagajewski se u gradovima ne posvećuje samo zgradama, katedralama, spomenicima i povijesti. Unutar labirinta kojim se svakodnevno kreće javlja se i motiv drveta te vrta. U prenesenom značenju ovdje možemo govoriti o pokušaju da se raj smjesti na ovozemaljsko tlo. Drvo je simbol koji možemo usporediti s čovjekom. Ono raste, pušta korijenje, uzdiže svoje grane prema nebu kao da pokušava vidjeti dalje i obuhvatiti pogledom svijet koji ga okružuje.

¹¹ Czabanowska-Wróbel, A., *Poszukiwanie blasku*, str. 59.

*U drveću, u krošnjama stabala, pod gustim
haljinama lišća, pod mantijama bljeska,
pod osjetilima, pod krilima, pod žezlima,
u drveću se krije, diše, kruži
tih sanjiv život, skica vječnosti.*¹²

Česti su i motivi biljaka koje pronalazi u vrtovima, uglavnom nježno proljetno cvijeće koje obilaze pčele i oživljavaju grad.¹³

Kada pjeva o životu, potrazi, lutanju, inspiraciji i poeziji, pjesnik koristi motive svjetla, bljeska, plamena, jasnoće i munje. Zagajewski ih koristi kao alegorije u kontekstu duhovnog života i od iznimne su važnosti u njegovim radovima. Svjetlost, koja je temelj svih njih, nematerijalna i sveprisutna, daje život i esencija je života. Autorica Czabanowska-Wróbel pojašnjava kako postoje dva značenja koja su povezana s plamenom. Prvo, simbol je fizičke energije, tjelesnosti i erotizma (posebno u zbirci „Ziemia ognista“), ali i duhovnog pročišćenja i misticizma. Plamen, kao najčišći element koji stvara i uništava, zajedno sa sunčevom svjetlošću održava život, inspirira i ima svoju religijsku pozadinu.¹⁴

Posljednji motiv, također vrlo važan, je Bog. Iako ga pjesnik ne spominje direktno, prisutan je u njegovoj poeziji ako nevidljivi vladar koji upravlja fizičkim i duhovnim svijetom, koji prebiva na svjetlu i u tami, pa čak i u snovima i stvarnosti.

*Ah, toliko grešaka, kad nevidljivi
vladar upravlja opipljivom stvarnošću.*¹⁵

Lirski subjekt ne imenuje Boga, već kaže da je „Bezimeni, nevidljivi, šutljivi“¹⁶; on je promatrač kojeg pjesnik moli za izbavljenje od anestezije i amnezije (suvremenih paklenih moći)¹⁷, umrtvljenosti, i traži od njega da ga povede u plamenu zemlju – tamo gdje je izvor čiste neokaljane inspiracije i ideje.

¹² Zagajewski, A., *Nowe wiersze*, str. 94.

¹³ primjerice, u pjesmi „Pogled na Krakov“

¹⁴ Bog se Mojsiju na brdu Sinaj ukazao u obliku vječnog plamena

¹⁵ Zagajewski, A., *Putovati u Lavov*, str. 92.

¹⁶ Zagajewski, A., *Ziemia Ognista*, str. 34.

¹⁷ Czabanowska-Wróbel, A., *Poszukiwanie blasku*, str. 66.

U kontekstu poezije Zagajewskog možemo govoriti o svojevrsnoj poetskoj evoluciji kroz koju prolazi njegova poezija i lirski subjekt. Osjetne su razlike u pjesničkom glasu između prve i druge faze stvaralaštva. Lirski subjekt u drugoj fazi više ne predstavlja mnoštvo (mi) već se sve više oslanja na sebe i svoj doživljaj svijeta, kojeg ne samo da unosi u svoje pjesme kao motiv, već mu daje i metafizičku razinu. Pjesničko Ja postaje sve važnije od početka osamdesetih godina, kao i traženje vlastitog glasa. Udaljavanje od Poljske i samoća s kojom se Zagajewski suočava u Parizu, neupitno se oblikuju u njegovim stihovima i navode ga na istraživanje ljudskosti i ljepote. Zagajewski je svjestan ljepote života i svijeta te njihove povezanosti. Upravo zbog toga uviđa potrebu stvaranja poetske autobiografije kao načina na koji će mu svijet biti lakše predstaviti čitatelju. Pojedinaac (u ovome slučaju intelektualac) je onaj koji u tome može uspjeti jer ima mogućnost i znanje percipirati svijet u svim njegovim oblicima.

Nije nimalo čudno da se u svojoj poeziji najčešće kreće muzejima, katedralama i povijesnim ulicama, baš tamo leži skrivena ideja svijeta koju pokušava iščitati i prenijeti na papir. Pjesnik kaže kako ne razumije svijet u potpunosti i kako osjeća strahopoštovanje pred njegovom veličinom i neizmjerljivošću, ali to ga ne zastrašuje već pomaže i intrigira da nastavi svoju potragu dalje.

*Ne razumijem sve i čak
se veselim, da svijet kao nemirni
ocean prerasta moju mogućnost
poimanja (...)
Stojiš, jedna dušo, nasuprot
neizmjernosti. (...)¹⁸*

Anna Czabanowska-Wróbel navodi i važnost antinomija u pjesmama Adama Zagajewskog, koje čine jednu cjelinu, ali i ostavljaju neka pitanja neodgovorena.¹⁹ U poeziji i esejima Zagajewskog sve vrvi od antinomija i dualističnih suprotstavljanja, koje bismo ovdje mogli citirati. Među njima se često pojavljuju prolazne suprotstavljene kategorije, koje služe za samo jednu pjesmu, međutim i one su podređene nekoj drugoj nadređenoj antinomiji. Čini se kao da je pjesnik konstantno

¹⁸ Zagajewski, A., *Putovati za Lavov*, str. 44.

¹⁹ usp. Czabanowska-Wróbel, *Poszukiwanie blasku*, str. 40.

rastrgan između dvaju svjetova, dvije ideje i pitanja svoje pripadnosti jednome ili drugome gradu. U eseju „Dwa miasta“ možda najbolje vidimo taj kontrast idealnog Lavova i realnih provincijalnih Gliwica, koji se oslanja na ideju poznatog i nepoznatog. No, da bismo shvatili pjesnikovu potrebu posezanja za antinomijama, Czabanowska-Wróbel ističe važnost uranjanja dublje u filozofsku pozadinu njegovog stvaralaštva. Konstantno istraživanje dvojstva svijeta, pomaže u shvaćanju i prihvaćanju Cjeline, tako da nailazimo na sljedeće parove: život i umjetnost, akceptacija i negacija, filozof i pjesnik, ali i neizostavni Istok i Zapad, kao i u kasnijoj poeziji Europa i Amerika.²⁰

Govoriti o antonimijama bilo bi površno bez predstavljanja solidarnosti i samoće, kojima Zagajewski posvećuje i knjigu eseja „Solidarność i samotność“. Samoća, koja je pojavljuje u njegovim pjesmama tek nakon odlaska iz Poljske, ovdje ne mora nužno biti negativna. Ona može predstavljati duhovni život koji se na kraju ispunjava u stvarnosti preko nekog djela, najčešće umjetničkog. Czabanowska-Wróbel navodi citat Abrahama Herschela koji kaže kako duša može stvarati samo onda kada je sama, što bi značilo da je u ljudskoj prirodi pobjeći od drugih kako bismo za njih stvarali. Duhovni život pojedinca je uglavnom skriven od drugih, to je oblik paralelnog života s onim stvarnim koji se neprestano odvija. Stefan Chwin je svojedobno kritizirao tvrdnju Zagajewskog da se ne želi ispovijedati javnosti i govoriti o svojim unutarnjim doživljajima otvoreno, na što mu je Zagajewski odgovorio kako će svoje ispovijesti dijeliti s drugima tek onda kada sjedne u svoju radnu sobu i započne s pisanjem. Pjesnik koji piše i čitatelj koji čita njegove stihove u jednakoj su poziciji. Zajednička im je samoća koju dijele prilikom pisanja i čitanja poezije jer da bi se razvio čovjekov duhovni život, on mora doživjeti samoću. Kako pisanje i samoća žive u simbiozi najbolje vidimo iz stihova koji slijede:

*Tvoj telefon me prekinuo
u pisanju pisma za tebe.
Ne smetaj mi, kada
razgovaram s tobom. Dvije
neprisutnosti križaju se,
jedna ljubav trga se*

²⁰ v. Czabanowska-Wróbel, *Poszukiwanie blasku*, str. 40.

*kao zavoj.*²¹

Dakle, to je samoća koja pojedinca ne izdvaja iz solidarnog zajedništva već ga dovodi bliže ljudima na indirektan način. Poezija je u ovom kontekstu medij koji povezuje dvije samoće i čini upravo suprotno; samoću pretvara u komunikaciju, razgovor. I Zagajewski kaže kako je sam, ali ne i usamljen u trenutku čitanja²², lirski subjekt se ugodno osjeća u toj samoći svjestan činjenice da na taj način komunicira sa svijetom na jednoj višoj metafizičkoj razini, a iz te komunikacije proizlazi bit njegovog stvaralaštva. Samoća je povezana i s tuđinom koja je njegovom vlastitom voljom postala njegovim domom. Iako bi se očekivalo da će samoća koju osjeća u Parizu ili New Yorku pjesnika tjerati u prazninu i očaj, događa se sasvim suprotno; ona ga potiče na razmišljanje o društvu i pojedincima na način da uočava njihove sličnosti gdje god boravi, uviđa kako Istok i Zapad nisu toliko različiti jer ih u suštini nastanjuju ljudi koji su jedni drugima „braća“, a iz toga iščitava jedno kolektivno zajedništvo, pupčanu vrpcu, kojom smo svi povezani. Čovjek, koji je „aktivni član“ tog zajedništva, tako zapravo nikada nije sam i to je ono što pjesnika smiruje i nadahnjuje. Svi smo povezani poviješću i sadašnjošću, a sudbina jednog pojedinca povezana je nitima sa sudbinama drugih.

²¹ Zagajewski, A., *Wiersze wybrane*, str. 67.

²² isto, str. 109.

4. Nowa Fala

Pojam „Nowa fala“ možemo shvatiti kao radni naziv jer je nastao u razdoblju kada se pokret tek počeo vezivati uz određena afirmirana imena, ali ipak, kao najbolji izbor čini se „Pokolenie 68“, ako uzmemo u obzir da ožujak 1968. godine predstavlja iskustvo koje je doživjela cijela generacija mladih književnika. U današnjim književno-povijesnim sintezama nerijetko se pojavljuju oba pojma, iako u suštini ne znače isto.

Na prijelomu šezdesetih i sedamdesetih godina pojavila se na poljskoj književnoj sceni nova poetska grupa. Okupljala je pjesnike koji su rođeni između 1943. i 1949. godine i koji su iskusili događaje iz ožujka 1968. i prosinca 1970. U početku su se nazivali „Nowa Fala“, ali kasnije se uvriježio termin „Pokolenie '68“.²³ Događaji iz 1968. imali su veliki utjecaj na formiranje njihovih pogleda (političkih i književno-umjetničkih), međutim i na cijelu generaciju studenata tog doba. Nowa Fala je bila formacija koja je imala jasno određeni umjetnički program. Izložen je u kritičkim esejima Stanisława Barańczaka „Neufni i zadufani“ i „Etyka i poetyka“, te u knjizi Juliana Kornhausera i Adama Zagajewskog „Świat nie przedstawiony“, a programatske crtice mogu se pronaći i u radovima Ryszarda Krynickog, Krzysztofa Karaseka i Jacka Bierzina.²⁴

Ne može se prešutjeti kako su kod njih postojale razlike u pogledima, književnim uzorima i poetskim strategijama, no ono što ih je sve povezivalo bila je želja za promjenom kulture tog vremena, počevši od književnosti pa sve do kazališta, filma i umjetnosti u cjelini. U početku su postojala četiri glavna poetska središta. Bili su to Poznań, Kraków, Warszawa i Łódź. Poznanjsku grupu činili su Ryszard Krynicki i Stanisław Barańczak, čija se početna poetika u mnogočemu razlikovala, uglavnom u umjetničkom izrazu, a povezivali su ih zajednički nastupi i ideje. U Krakovu je djelovala grupa „Teraz“, koja je okupljala pjesnike, kritičare i prevoditelje i kojoj su pripadali Julian Kornhauser, Jerzy Kronhold i Adam Zagajewski. Treće središte bio je Łódź i grupa „Centrum“, čiji su predstavnici bili Zdzisław Jaskuły i Jacek Bierezin. Warszawa, posljednje poetsko središte, bilo je okupljeno oko Krzysztofa Karaseka i Jarosława Markiewicza.²⁵ Najvažniji

²³ Jarosiński, Z., *Literatura lat 1945-1975*, str. 121.

²⁴ isto.

²⁵ Szulc-Packalen, M., *Pokolenie 68*, str. 42.

predstavnici koji se najčešće spominju u kontekstu „Nowe Fale“ danas su Barańczak, Kornhauser, Krynicki i Zagajewski.

Kritika svih članova nove pjesničke grupe bila je usmjerena na neprikazivanje stvarnosti onakvom kakva ona uistinu jest, na ravnodušnost prema njoj i na nesposobnost njenog predstavljanja. Grupa se posebno snažno obračunavala s idejom poezije kakva se njegovala u mladim književnim krugovima, što je podrazumijevalo estetizaciju, stilizaciju i metaforičnost.²⁶ Njihov je stav bio u opoziciji s tim, smatrali su da se simbol treba pretvoriti u konkretno ili promijeniti mišljenje kako bi se shvatilo da je poezija djelatnost koja ima moralni i svjetonazorni smisao te da njen konačni cilj mora biti promjena čovjekove svijesti.

Događaji iz ožujka 1968.²⁷ godine predstavljali su određenu graničnu crtu gdje s radom započinje mlada književna snaga druge polovine šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Reakcija studentske mladeži najviše svjedoči o tome kako je nemoguće izostaviti njihovu ulogu u oblikovanju novih svjetonazorno-estetičnih težnji mlade generacije književnika koji tada stupaju na poljsku scenu. Studenti koji su tada izašli na ulice bili su nezadovoljni uvjetima koji su u potpunosti bili podređeni vladajućem sustavu, ali osim toga u njima postoji i svijest o važnosti društvene uloge jezika.

Trenutak pravog zbližavanja tadašnjih književnika odvio se između 1969. i 1971. godine, nakon okupljanja mladih pisaca u Kielcu 1969. godine. Između ostalog, svoje referate su ondje izložili Krzysztof Karasek i Adam Zagajewski, a nedugo nakon toga, u jesen 1970. godine, održao se Susret pjesnika i kritičara u Cieszynu te se Krakov utvrdio kao njihovo glavno središte u kojem održavaju redovita okupljanja i druženja. Istovremeno se pojavljuje i inicijativa za stvaranjem vlastitog časopisa koje je trebalo preuzeti naziv „Młoda kultura“²⁸ jer bi na taj način dobili i formalni okvir. Međutim, umjesto očekivanog naziva, pojavio se drugi; „Nowy wyraz“. Osim toga, književna scena je prihvatila činjenicu da postoji grupa mladih stvaratelja koje povezuje isti program i koje teže istome cilju.

Njihovo stvaralaštvo je bilo usmjereno protiv trenutnog stanja u državi, a upravo zbog toga je dolazilo do sukoba s aktualnom vlašću, posebno što se tiče njihovog kritiziranja događaja iz 1970. Posljednje zajedničko okupljanje dogodilo se

²⁶ Szulc-Packalen, M., *Pokolenie 68*, str. 49.

²⁷ protesti inteligencije protiv antisemitističkih ideja vlade Władysława Gomułke i zbog skidanja s kazališnog repertoara predstave „Dziady“ temeljene na djelu Adama Mickiewicza

²⁸ isto, str. 45.

kada su članovi pokreta potpisali „Memorial 59“ i time doveli do polarizacije u poetici, ali i mogućnosti publiciranja svojih radova. Nastupila je blokada određenih književnika, a najviše su njome bili pogođeni Stanisław Barańczak i Ryszard Krynicki. No, to ih nije zaustavilo u daljnjem objavljivanju, pribjegli su nezavisnim izdavačima ili onima na Zapadu, izvan domovine (pariški časopis „Kultura“). Što se tiče Adama Zagajewskog i Juliana Kornhausera, oni su dalje nastavili objavljivati u Poljskoj, redovito, ali su bili do jedne određene razine pogođeni cenzurom.

Na sudbinu četvorice (Barańczak, Kornhauser, Krynicki, Zagajewski) djelovala je povijest; grupa se raspala potkraj sedamdesetih godina. Barańczak i Zagajewski od 1981. godine žive izvan Poljske, a što se tiče ostalih članova „Nowe fale“ koji su ostali u Poljskoj, njih više ne veže ništa zajedničko, osim osjećaja pripadnosti jednoj grupi. Osjetna je razlika i u poetskom stilu nakon 1980. godine, dolazi do još jače individualizacije i konačnog poliranja pjesničkog umijeća svakog pjesnika ponaosob.

4.1. Nepredloženi svijet („Świat nie przedstawiony“)

Jedna od centralnih ličnosti pokreta iz 1968. je Adam Zagajewski. Zbirke poezije koje objavljuje za vrijeme „Nowe fale“ su „Komunikat“, „Sklepy mięsne“ i „List“ (iako potonja biva objavljena kasnije sa zbirkom „Oda do wielości koja se smatra granicom između dviju njegovih pjesničkih faza i u kojoj se Zagajewski udaljava od ideja pokreta). Već u vrijeme angažiranosti u pokretu bio je cijenjen kao pjesnik, kao teoretičar i programotvorac, ali i kao književni praktičar. Nakon 1974., kada je s Julianom Kornhauserom objavio programatsko djelo „Świat nie przedstawiony“, njegova poezija slijedi temeljne ideje o kojima je bila riječ u spomenutoj knjizi.

„Świat nie przedstawiony“ je nakon objavljivanja postigao izniman odjek u tadašnjim književno-umjetničkim krugovima i potaknuo mnoge diskusije. Autori su iznijeli stavove koji su trebali pokrenuti književnike i predstavili im nove ideje koje bi, ako bi se provodile u stvarnost, dovele do potpune promjene shvaćanja književnosti, ali i svijesti cjelokupnog društva koje se nalazilo pod režimskom palicom vladajućeg vrha.

Zagajewski i Kornhauser su odmah u uvodu objasnili da se na tron treba postaviti pisac koji stvara u duhu realizma, ali da se ne radi o realizmu kao književnome pravcu, već ga treba shvatiti kao svojstvo cijele kulture i njezin odgovarajući duhovni stav. Na pisanje tog programatskog djela ih je potaknula činjenica da se suvremena poljska književnost udaljila (i nastavlja se udaljavati) od konkretnih stvarnosnih realija.²⁹ Tu problematiku promišljaju u prvome dijelu knjige i posvećuju prostor kritici poljske književnosti nastaloj nakon 2. svjetskog rata. No, ideje koje su predstavili na tim stranicama nisu bile nove, o njima se već raspravljalo na njihovim skupovima, a neki od eseja koji čine knjigu bili su objavljeni u književnim časopisima između 1971. i 1973. godine (časopisi „Nurt“, „Teksty“, „Odra“, „Literatura“ i „Życie literackie“). Dakle, njome su zapravo htjeli zauzeti stav i pomoću opipljivog medija knjige doprijeti do što šire publike.

U djelu se pojavljuje i problematika neispunjenog prostora, svojevrsne praznine, koja se stvarala u poljskoj književnosti, i koju žele popuniti realističnom književnosti. Smatraju da takav nedostatak postoji zbog pokidanih veza sa stvarnosti i nemogućnosti prepoznavanja društvene situacije u kojoj se aktualna književnost stvara. Naziv knjige upućuje upravo na taj problem, „Świat nie przedstawiony“, jest onaj svijet kojeg književnici izbjegavaju prikazati, a posežu za svijetom punim aluzija, simbola, manirizma i alegorija. Također, navode i krivce za takvu situaciju, imenuju one koji su zaslužni za nepredstavljanje stvarnosti, razračunavaju se s njim, a to je generacija „Współczesność“ i njihovi nasljednici, generacija iz šezdesetih godina („Hybrydy“), a imena koja su naveli kao najzaslužnija za to bila su: Harasymowicz, Czycz, Czachorowski, Białoszewski, Herbert i drugi.³⁰ Osudili su ih da su svojim djelima doprinijeli mitizaciji i alegorizaciji stvarnosti, obmanuli čitateljstvo i nanijeli štetu društvu u cjelini i bili lišeni osjećaja odgovornosti za budućnost.

U posljednjem dijelu predstavljaju svoju novu generaciju, koja je sposobna učiniti korak unaprijed i promijeniti stanje u suvremenoj književnosti. Na temelju analiziranih tekstova pjesnika i pjesnikinja kao što su Lipska, Markiewisz, Barańczak i Krynicki, autori knjige su na određeni način sugerirali kako bi se u budućnosti trebalo djelovati u književnome kontekstu, ali pokazuju i put kojim bi poljska književnost trebala što prije krenuti. Vrlo je lako iščitati kome se obraćaju, to su

²⁹ M. Szulc-Packalen, *Pokolenie 68*, str. 60.

³⁰ isto, str. 60.

intelektualci, književnici i kritičari, dakle, svi oni koji mogu pokrenuti promjene, a svojim idejama apeliraju na njihovu savjest.

5. Prostor i sjećanje

Centralno mjesto u poeziji Adama Zagajewskog ima prostor. Grad i njegove ulice, parkovi, katedrale, ali isto tako i prostor koji se nalazi u umjetničkim slikama koje pjesnik promatra u svjetskim muzejima, okupiraju pjesnika koji je promatrač, no istovremeno i individua koja promatra svijet u svim njegovim različitostima. Međutim, taj prostor nije samo sveden na razinu opipljivog; Zagajewski često pribjegava lutanju po sjećanjima i prošlosti koja je usko vezana uz mjesto na kojem se nalazi. Neupitno je da je njegov gubitak „domovina“ imao velik utjecaj na formiranje njegovog pjesničkog izraza; to najbolje možemo primijetiti u njegovom odnosu prema rodnome gradu Lavovu, kojeg je u poeziji mistificirao i koji predstavlja neku vrstu osobnog i vrlo intimnog utočišta. On je lišen svih negativnosti jer ga za života nije uspio doživjeti na takav način, a upravo zbog toga je i važan pojam vremena koje kao da je stalo na njegovim ulicama.

Simone Weil u knjizi „Potreba za korijenima“ navodi sljedeće: „Jednom uništena povijest nikada se neće vratiti. Uništenje prošlosti je vjerojatno jedan od najvećih zločina.“³¹ Upravo iz tog citata možemo zaključiti uništena povijest ima moć ljude baciti u očaj i stvoriti osjećaj izgubljenosti. U kontekstu Adama Zagajewskog dogodilo se potonje, ali je on u toj izgubljenosti pronašao inspiraciju. Prošlost, koja je za njega uništena i daleka, neprežaljena, navodi pjesnika na pisanje i mistificiranje onoga što je bio prisiljen ostaviti iza sebe. Sa sigurnošću možemo ustvrditi kako nedostatak sjećanja kod Zagajewskog izaziva tjeskobu i nesigurnost, ali isto tako, promišljajući i mistificirajući daleko, u stvarnosti nepostojeće mjesto, on dovodi sebe u stanje zadovoljstva jer u tome trenutku mit postaje za njega stvarnost i utočište.

Prostor, povijest i sjećanje (i vrijeme) međusobno su povezani neraskidivom vezom. Ljudi tijekom svog života vežu sjećanja uz određena mjesta koja ostaju u povijesti i stvaraju određenu emocionalnu poveznicu s njima. Emocije i sjećanje, vrlo su lako potaknute nekim vanjskim podražajem, baš kao što je bio slučaj i s kolačićem *madeleine* u Proustovom romanu „U potrazi za izgubljenim vremenom“. Iako se u Proustovom slučaju radi o konkretnom sjećanju koje je autor proživio, ono ne mora nužno biti definirano realnom situacijom ili događajem, već može biti dio izmišljene

³¹ Weil, S., *The Need for Roots*, str. 48.

i izmaštane cjeline: „Sjećanja se ukorjenjuju u konkretnom, u prostorima, pokretima, slikama, i objektima; povijest se veže isključivo na vremenske kontinuitete, na progresije i na relacije između stvari. Sjećanje je apsolutno, dok povijest može samo pojmiti relativno.“³²

Važno je ovdje napomenuti da se ne radi o pjesnikovom direktnom doticaju s Lavovom, on do iskustava i sjećanja dolazi indirektno, preko kolektivnog sjećanja koje mu prenosi njegova obitelj.³³ Sličnom tematikom se tijekom životnog rada bavio i Pierre Nora, koji kaže kako naš interes za mjestom sjećanja započinje ondje gdje je svijest o prekidanju s poviješću povezana s osjećajem da je sjećanje otrgnuto od nas, ali na način da predstavlja problem uobličavanja sjećanja na određenom mjestu gdje osjećaj povijesnog kontinuiteta postoji. Postoje mjesta sjećanja, zato što više nisu pravi prostori tih sjećanja.³⁴ Ona su brižno spremljena unutar labirinta pjesnikovog uma u Knjižnicama koje su posebno pripremljene upravo za njih.

Iznimno je zanimljiva ideja percipiranja pjesnikove poezije kao Knjižnice.³⁵ Ona predstavlja zbir njegovih sjećanja, zatvorenu i autonomnu cjelinu koja se konstantno razvija i širi. Postoji mnogo linija kojima pjesnik putuje kada govori o gradovima i prostoru, nikada ne dolazi do cilja, ali ostavlja jedan labirint iza sebe kojim se krećemo kada dolazimo u doticaj s njegovim stihovima. Njegov labirint je dosta neprirodan i nestabilan zato što zavisi o lirskome „ja“ te ne podliježe vremenu ni stvarnome prostoru. Izbačen iz „našeg svemira“, taj novostvoreni svijet kroz kojeg progovara pjesnik, doprinosi mitizaciji stvarnosti i njenom izobličavanju: „Neprestano se ta dva prostora, intimni prostor i vanjski prostor, ako smijemo tako kazati, međusobno ohrabruju u svojem rastu. Odrediti, kako to opravdano čine psiholozi, doživljeni prostor kao afektivni prostor neće nas, međutim, dovesti do korijena snova o prostornosti. Pjesnik ide mnogo dublje otkrivajući kroz svoj poetski prostor jedan prostor koji nas ne zatvara u određenu afektivnost. Kakva god bila ta afektivnost koja daje boju nekom prostoru, bila ona tužna ili teška, čim je izražena, tuga se ublažuje, težina se smanjuje. Budući da je izražen, pjesnički prostor zadobiva vrijednosti širenja.“³⁶

³² Nora, P., *Between Memory and History: Les Lieux de Memoire*, str. 7 - 24

³³ usp. Lewicka, M., *Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past*, str. 209 – 231.

³⁴ v. bilješku br. 31

³⁵ Bodzioch-Bryła, B., *Kaplan Biblioteki*, str. 12.

³⁶ Bachelard, G., *Poetika prostora*, str. 199.

Zagajewski je pjesnik koji svojim promatranjem detalja pokušava obuhvatiti cjelinu kako bi došao do same esencije stvarnosti, epifanije. Međutim, kao što će biti pojašnjeno u nastavku rada, on je konstantno u pokretu i preuzima ulogu kartografa koji mapira taj prostor u sjećanju ili u poeziji. On, lutalica koji luta i ne nalazi svoj dom, sagledava svijet s jedne druge razine, upravo zbog toga se često u svojim pjesmama uspoređuje s vjetrom i zrakom, koji je beskućnik. Tome u prilog ide i pjesma „Autoportret u avionu“:

*Umoran sam, mislim na ono na što
se ne može misliti – na tišinu koja vlada
u šumi, kad ptice već usnu,
na kraj ljeta koji se približava.
Držim glavu rukama
kao da je želim sačuvati od uništenja.
Promatran izvana, mogu zasigurno
izgledati nepomičan, gotovo mrtav,
rezigniran, vrijedan sućuti.
Ali to nije istina – slobodan sam,
možda čak i sretan.
Da, držim rukama
svoju tešku glavu,
ali upravo se u njoj rađa pjesma.³⁷*

Promatrajući kroz prozor aviona svijet koji se kreće ispod njega, pjesnik pokušava dokučiti što je zapravo svijet i koji je njegov smisao te pojmiti je li kaotičan ili uređen. Zanimljiv je i motiv autoportreta koji se pojavljuje u nazivu pjesme. Autoportreti slikara najčešće nastaju u njihovoj kući ili prostoru kojeg doživljavaju vrlo osobno. Zagajewski se ovdje odlučuje za jednu drugu mogućnost, on ga piše u avionu koji sam po sebi simbolizira kretanje, putovanje i nestalnost. Dakle, avionom se putuje s jedne točke do druge, s tim da je jedna od njih uvijek dom. Odabirom ovog prostornog motiva pjesnik nam pokušava pojasniti da je njegov dom nigdje ili pak svugdje, čak i u zraku, u avionu, iz kojeg promatra europski

³⁷ Zagajewski, A., *Wiersze wybrane*, str. 273.

krajolik kojeg doživljava svojim domom. Kao što možemo iščitati iz citirane pjesme, pjesnik se ne osjeća nimalo nesretno zbog toga, upravo suprotno, u toj slobodi koja mu je podarena, on pronalazi sreću i nadahnuće. Samoća je ono što ga prožima, ali u trenutku kada je nigdje događa se ono o čemu je pisao Bachelard: „Stoga, kao da se upravo svojom neizmjernošću oba ta prostora: prostor intimnosti i prostor svijeta, usuglašuju. Kada se velika ljudska samoća produbi, te se obje neizmjernosti dodiruju, stapaju. (...), sjedinjenje sa svemirom, jednom riječju s prostorom, nevidljivim prostorom koji čovjek ipak može nastanjivati i koji ga okružuje bezbrojnim nazočnostima.“³⁸

Prostor i sjećanje temelj su gradova u kojima boravi pjesnik, bilo u duhovnom ili fizičkom smislu i na tome ću temeljiti dio rada koji slijedi.

5.1. Gradovi

U drugoj fazi stvaranja Zagajewskog, dolazi do velike promjene u njegovoj poeziji, svojevrzne metamorfoze. Iz pjesnika buntovnika i programatora, on se pretvara u pjesnika gradova, sjećanja, boli i umjetnosti. Promjena je bila potaknuta njegovim odlaskom iz Poljske 1982. godine, kada se preselio u Pariz, ne zbog političkih već privatnih (ljubavnih) razloga. U intervjuu navodi kako se nije dobro služio francuskim kada je došao ondje i kretao se u društvu imigranata koji su živjeli ili samo boravili u Parizu. Međutim, dolazak u Pariz bio je više od preseljenja i promjene stila života. Zagajewski se u Parizu susreće sa zapadnom kulturom, modernim gradovima i muzejima u kojima dolazi u doticaj s vrhunskim djelima svjetske umjetnosti. Sve to se u jednome trenutku odrazilo na njegovo stvaralaštvo i ponukalo ga da sagleda stvari iz drugačije perspektive. Ne radi se ovdje o zaboravu gradova koje je ostavio već o promišljanju gradova na način da im se daju ljudska obilježja, predstavlja ih kao da su živi organizam, koji što je stariji to je i „mudriji“.

Klejnocki nas upoznaje s dva pojma koja se tiču gradova, ali i drugih predmeta koji se pojavljuju u njegovim stihovima. Autor kaže kako je Zagajewski majstor animizacije i antropomorfizacije: “Stvari i pojave, izvučene iz sjećanja, odmah odlaze na nadogradnju u veliku tvornicu mašte, njihova nepokretna tijela pune se volatilnošću, duhom, rastu im udovi, pluća za disanje. Riječi se hvataju za

³⁸ Bachelard, G., *Poetika prostora*, str. 200.

ruke i započinju ples rečenica, ples poezije.³⁹ Oživljene stvari, u ovom slučaju gradovi, stare zajedno s ljudima, samo što je pred njima vječnost, dok je pjesnik svjestan ljudske prolaznosti i potrebe da se cjelokupni organizam grada sačuva, ne samo u sjećanju, već i u poeziji.

*Gradovi su slobodni, neusporedivo slobodniji
nego ljudi. Kuće imaju smrtnu dušu
i lak san kao osa. Na tavanima
stanuje sjećanje, stara djevojka s ustima
vezanim trakom zakletve i osvetom.
Gradovi kao skele plove polako niz
strme virove desetljeća,
gradovi sjenice u gustim vrtovima
daju pobjednicima trgove za defilee
i groblja, hladovita groblja.⁴⁰*

Pjesnički subjekt nove poezije, nakon „Nowe fale“, Adama Zagajewskog postaje stanovnik gradova. Oni postaju njegovo prirodno okruženje gdje stvara i živi.⁴¹ U usporedbi s ranijim zbirkama, lirski subjekt je samotni pojedinac koji istražuje, promatra, upija i traži. Upravo je potonje i najvažnije u kontekstu njegove poezije. Traganje je smješteno u gradovima, gdje pjesnik traži skriveno dolaskom u doticaj s onim što su stvorili ljudi.

*Stajao sam u središtu velikih gradova
ne samo jednom, unutar zidova
i kuća, i stabala u vrtovima,
i pokušao sam shvatiti
gdje se krije središte
tog ogromnog prostora,
metropola svih metropola.⁴²*

³⁹ Klejnocki, J., *Bez utopii? Rzecz o poezji Adama Zagajewskiego*, str. 150.

⁴⁰ Zagajewski, A., *Putovati za Lavov*, str. 104.

⁴¹ v. bilješku br. 38, str. 83.

⁴² Zagajewski, A., *Pragnienie*, str. 12.

Pjesnik ne nalazi odgovor, neke stvari ostaju skrivene od njegove spoznaje, čak i u tako raznolikom prostoru kao što je grad. U nastavku rada podrobnije ću obraditi tri toponima iz pjesnikove poezije; Lavov, Krakov i Zapad. Ta tri motiva međusobno se isprepliću i nadopunjuju. Iako su u suštini različiti i naoko nepovezivi, Zagajewski primjećuje sličnosti na temelju kojih gradi svoj duhovni (i intelektualni) doživljaj i gotovo ih antropomorfizira.

5.1.1. Lavov

Lavov ima vrlo važno mjesto u poeziji Zagajewskog. Grad, koji je njegova obitelj silom prilika morala napustiti, zauvijek će ostati dio njegove inspiracije. Život emigranta, kojeg je vodio u Francuskoj potiče ga da preispita svoje korijene. Zbirkom poezije „Jechać do Lwowa“, Zagajewski se predstavio javnosti kao jedan od najperspektivnijih i najboljih europskih pjesnika današnjice. Zbirka je pretežito nastala u emigraciji, međutim, pjesnik se ne odriče svog poljskog jezika.

Ona prikazuje pravu sliku Zagajewskog talenta, gotovo na maestralan način stvara novi svijet, dom, i otkriva pjesnikovu prirodu pripadanja i osjećaja tuđine u svijetu izvan domovine. Taj svijet koji je stvorio je atemporalan, on je zauvijek istrgnut iz stvarnosti, možemo ga usporediti sa slikama koje promatra u pariškim ili njujorškim muzejima, kao što je vidljivo iz primjera koji slijede:

*Djevojčice Vermeera, perlo,
plavi turban: ti si svjetlo,
a ja sam napravljen od sjene.
Svjetlo gleda u sjenu svisoka,
s razumijevanjem, možda sa žaljenjem.⁴³*

*Vermeerova slika Glazbena lekcija
postaje objektiv, plavo
oko koje promatra grad
s nježnošću.
Može li Bog drugačije gledati*

⁴³ Zagajewski, A., *Ziemia ognista*, str. 32.

*na gradove, lude i nesavršene?*⁴⁴

Atemporalnost je prisutna i u izmaštanom Lavovu:

*Putovati u Lavov. S koje stanice putovati
U Lavov, ako ne u snu, u osvit,
Kad je rosa na koferima (...)
(...) pakirati se, stalno, svakodnevno
i putovati bez daha, putovati u Lavov, ipak on
postoji, spokojan i čist kao
breskva. Lavov je svuda.*⁴⁵

Pjesnik nas uvodi u jednu vrlo netipičnu konstrukciju u kojoj se sukobljavaju stvarnost i san, a na taj način gradi metafizičko mjesto lišeno svih pravila stvarnog svijeta. Već stihom „ako ne u snu“, daje nam do znanja da se radi o svijetu koji ne postoji i koji je u potpunosti izmaštan. Lavov je za Zagajewskog utočište, u Lavov bježi kada se nalazi na kaotičnim ulicama New Yorka ili Pariza jer do njega nije teško otići, samo treba zatvoriti oči i pred očima se stvaraju njegove ulice, crkve, zgrade, pa čak i ljudi koji su zaista u tome gradu živjeli. Posljednji stih navodi čitatelja na pravi zaključak, pjesnik ga osvještava kako Lavov zaista postoji, ali samo u njegovoj mašti, lišen ružnoće i nemira, on je svuda gdje se nalazi pjesnik i njegove konture grada vidi u stranim gradovima u kojima prebiva.

Što se događa s pjesnikovim poimanjem stvarnog Lavova vidljivo je iz sljedećih stihova pjesme „Rodna kuća“:

*Dolaziš tu kao stranac,
a to je tvoja rodna kuća
(...)
tu više nema nijednog poznatog eha –
davni razgovori nisu preživjeli.
(...)
Dolaziš tu kao stranac,*

⁴⁴ Zagajewski, A., *Putovati u Lavov*, str. 85.

⁴⁵ Zagajewski, A., *Wiersze wybrane*, str. 96.

*a to je tvoja rodna kuća.*⁴⁶

U stvarnome Lavovu više nema ničega iz njegovih uspomena, u kući gdje je živio sada žive drugi ljudi i kuća više ne pamti svoje davne stanare: “Dvije godine kasnije doputovao sam do Lavova, i tamo sam se također susreo s tuđinom. Grad u brdima bio je posut pepelom sovjetske ružnoće. Pronašao sam tuđinu u gradu, u kojem sam se rodio. Pronašao sam tuđinu u sebi.”⁴⁷

Direktan susret s gradom u kojem je živio pjesnika „spušta na zemlju“, uviđa da je stvarnost drugačija od onoga što je godinama zamišljao i temeljio na pričama svojih roditelja. Fantazma se odjednom rasplinjuje i on percipira Lavov kao grad koji je kao i svaki drugi, i zasigurno pojačava osjećaj stranosti u Zagajewskom. Oduvijek je smatrao kako će se tamo osjećati kod kuće, međutim, do toga ne dolazi. U grad dolazi kao stranac i iz njega kao stranac odlazi.

U tom istom kontekstu valja podsjetiti i na sljedeće stihove pjesme „Promatram fotografiju“:

*Promatram fotografiju grada u kojem sam rođen,
njegove bujne vrtove i krivudave ulice, brežuljke,
katoličke krovove i kupole pravoslavnih crkvi, (...)
(...) i odjednom zamišljam da svi oni tu i dalje žive,
kao da se ništa nije dogodilo, žure na predavanja,
čekaju vlak, voze se plavim tramvajem, (...)*⁴⁸

Zagajewski u daljnjem pjesničkom stvaralaštvu ne odustaje od mitizacije Lavova, nastavlja s nadograđivanjem fantazme, unatoč razočarenju koje je doživio pri susretu sa stvarnim gradom. Uspomene, duboko usađene u njegovu svijest i podsvijest, nastavljaju živjeti svoj život u imaginarnom gradu lišenog svih zakona fizike. Činjenica da za Zagajewskog vrijeme tamo stoji, vidljiva je iz stiha:

*(...) žive u žurbi, u strahu, uvijek kasne,
pomalo su besmrtni, ali to ne mogu znati, (...)*⁴⁹

⁴⁶ Zagajewski, A., *Niewidzialna ręka*, str. 124.

⁴⁷ Zagajewski, A., *W cudzym pięknie*, str. 68.

⁴⁸ v. bilješku br. 45, str. 298.

Dakle, ljudi koji žive u njegovim sjećanjima više ne postoje, ali priče o njima koje je čuo nastavljaju živjeti. Besmrtni su upravo zato što postoje samo u njegovom sjećanju i on je njihov čuvar.

Posljedica nepostojanja imaginarnog Lavova u stvarnosti, katkad dovodi do pjesnikovog osjećaja izgubljenosti, postavlja se pitanje njegovog identiteta i pripadnosti nečemu. Pjesnik se osjeća dezorijentirano i postavlja mnoga pitanja, kao u pjesmi „Gotika“:

*Tko sam ja u hladnoj katedrali, tko mi
govori nejasnim riječima;
tko znam, naglo podvrgnut drugačijem
postojanju, (...)
Tko sam, pognut pod vitkim
svodom, gdje je moje ime,
tko mi ga želi oduzeti, tko ga želi
zbaciti, kao što vjetar zbacuje kapu s glave?(...)⁵⁰*

Vjetar je sila koju je nemoguće obuzdati i usidriti na jednome mjestu, a dezorijentacija lirskog subjekta postaje još jača nakon što se pita tko želi obnažiti njegov identitet. Pjesma „Putovati za Lavov“ je u svojoj srži konstruktivna, dok je „Gotika“ dekonstruktivna; prva otkriva osjećajna iskustva, a potonja otkriva prazninu koja prijete ljudskom poimanju mjesta i identiteta. Ako je ime poput kape, onda nije bitno za čovjekov identitet. Međutim, nedostatak imena dovodi do straha jer je bitno za društvenu egzistenciju. Motiv vjetra prisutan je i u pjesmi „Vjetar u granama“:

*Vjetar u granama, izgubljen, pospan.
On, veliki putnik, razbludnik, ludi
reporter, (...)
Granje kao čežnja: (...)⁵¹*

⁴⁹ Zagajewski, A., *Wiersze wybrane*, str. 298.

⁵⁰ isto, str. 103.

⁵¹ Zagajewski, A., *Putovati za Lavov*, str. 81.

Vjetar je u ovome kontekstu sam pjesnik, koji je izgubljen i umoran od konstantne potrage za svojim identitetom, povijest ga je prisilila da svoje „ja“ izgrađuje na sjećanjima drugih te upravo zbog tog kompleksa uvijek putuje i traži. Grane stabala neprestano rastu, sežu prema visini, stablo je ukorijenjeno duboko i miruje, a upravo zbog toga pjesnik im zavidi; njihovo korijenje je ondje gdje je pušteno, dok se on osjeća otrgnuto i prisiljeno na lutanje i potragu za koju nije siguran hoće li na kraju dovesti do željenog cilja.

Iz prethodnih dviju pjesama možemo zaključiti da potpuna apstrakcija ne može stajati sama za sebe, treba je povezati s nečim opipljivim i postojećim. Čak i ideal, kao što je Lavov, mora biti imenovan i podložan promjenama kako bi bio inspiracija za pjesnika, on raste, razvija se i živi, kao odvojeni metafizički organizam izvan granica onoga što mi poimamo Svemirom.

5.1.2. Kraków

Kao što sam već naveo u drugom „Biografija“, Zagajewski dolazi u Krakov na studij. Neupitno je da je za mladog studenta Krakov bio velika promjena nakon provincijalnih Gliwica. Iako je u početku jednom tjedno odlazio u roditeljsku kuću, nakon nekog vremena se za stalno preselio u novi grad, najprije u Dugu ulicu: „Najviše mi je stalo do toga da se odselim iz provincijalnih Gliwica i naći se u Krakovu. Pod svaku cijenu biti u pravome gradu.“⁵²

Zbirka eseja „W cudzym pięknie“ u gotovo je u potpunosti posvećena njegovim osobnim doživljajima novog grada. Za razliku od Gliwica, Krakov je bio pravi grad bogate kulture i povijesti, a za mladog Zagajewskog ulice su bile prepune novih iskustva i inspiracije. Nije ni čudo da je upravo ovdje započeo pisati, s obzirom na sličnost koju dijele Krakov i njegov rodni Lavov. Za njega je Krakov bio, kao što i sam kaže, „pravi grad“, grad koji je bio dinamičan i živ: „Srednjovjekovni grad bio je pravi model kozmosa, ovdje se moglo pronaći sve, rijeku i livadu, kuća i stabla, crkve i samostanske voćnjake, obrambene zidove koji zatvaraju grad i vratnice, koje ga otvaraju kao ventili ljudskog srca, u vječnom ritmu dana i noći, sna i osjećajnosti, letargije i trgovačkoj hitroj hiperaktivnosti.“⁵³

⁵² Zagajewski, A., *W cudzym pięknie*, str. 54.

⁵³ Zagajewski, a., *W cudzym pięknie*, str. 76.

Tadeusz Nyczek dolazi do zaključka da je Lavov bio mit sam za sebe, Gliwice mit Lavova i nečim civilizacijski zaustavljenim između šleske tradicije i nečim na što je socijalizam imao negativan utjecaj. Krakov je nudio mogućnost kohezije egzistencije s estetikom.⁵⁴ Sa sigurnošću možemo ustvrditi kako je Zagajewski, došavši u Krakov, shvatio kako je došao u grad koji bi mogao biti njegov. Dakle, nakon izgubljenog Lavova i ne previše voljenih Gliwica, pronašao se u gradu za kojeg je pretpostavljao da bi mogao biti ono što traži.⁵⁵

Motiv Krakova također je povezan sa zaustavljenim vremenom.⁵⁶ Već u zbirci „Jechać do Lawowa“ pojavljuje se Krakov u pjesmi „Pogled na Krakov“. Pjesnik promatra Krakov u sivoj kotlini i niže impresionističke slike koje se otvaraju pred njegovim očima.

*Preda mnom Krakov u sivoj dolini.
Lastavice ga nose na dugim pletenicama
od zraka. Čuvaju ga gavrani
u crnim pelerinama. U grmu
svibovine zuje gladne pčele. (...)*⁵⁷

Grad je živ, dinamičan, izmjenjuju se godišnja doba, ponovno zuje pčele i lete lastavice iznad njegovih krovova, međutim, i ovdje, baš kao i u kontekstu mitiziranog Lavova, možemo uočiti dijelove koji pripadaju samo pjesnikovom sjećanju, jedina je razlika u tome da su krakovska sjećanja nastala na temelju njegovog stvarnog, osobnog iskustva:

*Plantima, gustim tunelom, trči
djevojka na predavanje, kasni.
U njenoj kosi rastu latice pivonije,
u njenoj kosi osjetljivost vremena uvila je gnijezdo.
Trči brzo, ali se ne miče,
stalno je na tome istome mjestu
pod kestenima, (...)*⁵⁸

⁵⁴ Nyczek, T., *Kos. O Adamie Zagajewskim*, str. 153.

⁵⁵ Kasnije se to ispostavilo kao istina jer od 2002. godine živi za stalno u Krakovu

⁵⁶ usp. Bodzioch-Bryła, B., *Kapłan Biblioteki*, str. 13.

⁵⁷ Zagajewski, A., *Wiersze wybrane*, str. 111.

Lirski subjekt je nijemi promatrač idilične situacije u kojoj djevojka trči na predavanje, ali djevojka koju promatra je više od toga, ona postaje dio grada, baš kao i lastavice i pčele. Zagajewski zaustavlja vrijeme, kako bi što duže mogao uživati u trenutku, poigrava se s vremenom i stvara mentalnu fotografiju. Za potpuno razumijevanje ove pjesme, posebno valja uzeti u obzir njezina posljednja dva stiha:

*(...) posuđen
iz velike knjižnice vječni svijet.⁵⁹*

Gradovi su za pjesnika poput knjiga, svaki ima svoju priču ispisanu na svojim „stranicama“ povijesti. Svaki od njih pripada velikoj knjižnici koju zovemo svijetom, i to je mjesto gdje sjećanja ostaju zauvijek zapisana. Sama činjenica da je svijet „posuđen“ iz velike knjižnice, sugerira njegovu vječnost. Kao što sam već spomenuo, Knjižnica Zagajewskog je određena vrsta labirinta kojim se konstantno kreće te koja je važna kao cjelina, zbir svih slika i iskustava. Pjesnik osjeća strahopoštovanje pred jačinom i veličinom svijeta, svjestan svoje malenosti i kratkoće života jer svijet je vječan (barem se ljudima tako čini), dok je čovjek ovdje samo nakratko, u prolazu, baš kao ta djevojka koja trči na predavanje. U pjesmi „Lava“, pjesnik поближе objašnjava prethodne misli:

*Mladost se mijenja u ništavilo u tijeku
jednog dana, lica djevojaka mijenjaju se
u medaljone, (...) ⁶⁰*

Zagajewski, s obzirom na nemogućnost zaustavljanja vremena, pokušava stvoriti svijet koji ne podliježe tim pravilima, gradi vlastiti svijet koji bi bio metonimija samog sebe.⁶¹ Povezujući poeziju s imenima i nazivima, uspijeva mu zadržati „sakralne trenutke“⁶² koje proživljava. Na taj način proizvodi svojevrsnu Sveobuhvatnu Knjigu, u kojoj dokumentira sve što je njemu važno te bilježi svoje

⁵⁸ Zagajewski, A., *Wiersze wybrane*, str. 112.

⁵⁹ isto, str. 112.

⁶⁰ isto, str. 123.

⁶¹ Bodzioch-Bryła, B., *Kaplan Biblioteki*, str. 12.

⁶² isto.

impresije. Ta sakralnost, koju poezija Zagajewskog nosi u svojim stihovima, ravnopravna je s najintimnijim proživljavanjem kulture.⁶³

Krakov je možda najbolje opisan u zbirci „Powrót“; Zagajewski nam ga predstavlja kao mjesto mladenačkih sjećanja, povijesti i prvenstveno impresivne ljepote. Povratak u Krakov označava konačni trenutak u duhovnom odrastanju pjesnika. Nakon godina putovanja svijetom, pjesnik se vraća u svoj grad iz mladosti i nastanjuje u ulici Tadeusza Pawlikowskog u blizini Karmelićanske ulice, koja je oduvijek bila žila kucavica grada, još od vremena poljskih kraljeva. Pjesme, koje čine zbirku, dobivaju imena prema poznatim krakovskim ulicama, Tadeuszu Kantoru i kinu „Snaga“. U pjesmama se isprepliću ljubavne teme, povijesne i osobni doživljaji grada; impresije. Pjesnik je samo prolaznik na tim mjestima koji je u intimnoj i svetoj potrazi za lijepim. Kontemplira nad rascvjetalim stablima Planta, divi se krakovskim crkvama, uživa u atmosferi kasnih poslije podneva i svježih proljetnih jutara. Prikazuje nam grad kakav on zaista jest, bez uljepšavanja i nereálnih slika, on ima moć biranja onoga što će nam prenijeti.

*Sunce se zaplelo u granam drveća,
vrijeme je zastalo u urarovoj vitrini.
Duge sjenke zgrada i dimnjaka
ležale su umorne na pločniku*

*Ogromna tijela baroknih crkava
poput blizanaca sličnih španjolskim jedrenjacima (...)*⁶⁴

Krakov, o kakvome pjesnik pjeva, doista i jest takav. Naravno da ima i svoju ružnu stranu, ali ostavlja nam mogućnost izabrati koju njegovu stranu želimo vidjeti. Kao što sam već spomenuo, Krakov je za Zagajewskog mjesto kontemplacije, što i sam kaže u jednom intervjuu: „Ne želim koristiti velike riječi i reći, da je taj grad „metafizičan“. Ali to je grad kontemplacije. Osjeća se ovdje kulturna baština, i to ne čak u civilizacijskom značenju, već ljudskom.“⁶⁵

⁶³ Pod time podrazumijevam njegove susrete s književnim djelima, umjetničkim slikama i glazbom

⁶⁴ Zagajewski, A., *Povratak*, str. 29.

⁶⁵ *Jak wytropić w Krakowie poetę Zagajewskiego*, http://krakow.gazeta.pl/krakow/1,44425,8005197,Jak_wytropic_w_Krakowie_poete_Zagajewskiego.html (5.4.2013.)

Pretposljednja pjesma u zbirci je „Zvijezda“, koja možda najbolje govori o pjesnikovom doživljaju povratka:

*Vratio sam se nakon dugo vremena tebi,
sivi i lijepi grade,
grade, koji se ne mijenjaš,
zaronjen u vode prošlosti.
(...)
Čelo mi je dotaknula ruka
vladara satova i sjena, (...)⁶⁶*

Lirski subjekt osjeća svoju prolaznost, ostario je, međutim, grad iz njegove mladosti, u koji se vratio nakon godina izbivanja, još je uvijek na istome mjestu, nepromijenjen. Prošlost je neprekidno dio njegovih ulica, a svaki njegov skriveni kutak izvor je sjećanja. Krakov i pjesnik su privrženi jedno drugome, njihov suživot funkcionira gotovo poput obiteljskog života:

*kuće i parkovi pozdravljali su me i primali,
malo uvrijeđeni, kao djeca poslije dugog rastanka,
primali su me ponovno poslije toliko godina,
koreći me prijateljski, kao da govore:
pa znaš da mi ne možemo putovati,
(...)
pričaj nam o zemljama sretnim.⁶⁷*

No, lirski subjekt još uvijek nije siguran je li učinio pravi korak povratkom u Krakov, ali još ne odustaje ni od čega, zna da ima vremena:

*(...) vrijedi li otići i vratiti se, vrijedi li –
da ne da ne –
ništa ne precrtati⁶⁸*

⁶⁶ Zagajewski, A., *Povratak*, str. 39.

⁶⁷ isto, str. 34.

⁶⁸ Zagajewski, A., *Povratak*, str. 38.

Svjestan je činjenice da mnogo toga još nije vidio i rastrgan idejom da ga poezija vodi dalje, konstantno naprijed, prema novim iskustvima i inspiraciji, ona ga čini živim i neizostavni je suputnik kroz život:

Poezija je traganje za sjajem.

Poezija je kraljevski put

koji nas vodi dalje. (...)⁶⁹

Direktno nam objavljuje da je sada u svome gradu, ali čitatelj još uvijek ne može sa sigurnošću ustvrditi da je pjesnik na kraju svog putovanja, jer on se uspoređuje s lualicom, dezerterom i uvodi sliku cirkuskih kola, kao primjera neprekidnog kretanja i bezdomnosti, što možemo primijetiti po upotrebi posvojnih zamjenica:

Navečer pada kiša.

Po ulicama i alejama mog grada.(...)⁷⁰

Kasno navečer stižeš u svoj grad (...)⁷¹

Vratio sam se u grad slatkih kolačića,(...)

ali taj nemir što tjera lualice (...)

neće me napustiti, zauvijek se skriva

u mome srcu, kao gladan dezerter

u odbačenim cirkuskim kolima.⁷²

Posljednja pjesnikova zbirka „Niewidzialna ręka“, nastala u Krakovu, tematizira grad i niže impresije prostorom i prošlošću. Čest motiv je Josipova ulica, koja se proteže od ulice Božjeg Tijela do Široke i zgrade Stare sinagoge na Kazimierzu. Tamo su oduvijek živjeli Židovi (do početka Drugog svjetskog rata), koji su bili pogubljeni na Podgórzu 1943. ili odvedeni u mnogobrojne logore diljem

⁶⁹ isto, str. 40.

⁷⁰ isto, str. 40.

⁷¹ isto, str. 5.

⁷² isto, str. 25.

Poljske i Njemačke. Pjesnik osjeća kako sjećanje na njih još uvijek lebdi iznad Josipove ulice, lirski subjekt kao da osjeća sudbinu preminulih ljudi i čuje njihove glasove i korake, viđa sjene i plahu prisutnost umrlih:

Ali najtužnija je Josipova ulica, uska kao mladi mjesec,

(...)

ovdje se navečer okupljaju sjene prispjele iz svih dijelova grada,

čak i one dovezene vlakom iz obližnjih mjestašca.⁷³

Zimi je Josipova ulica mračna,

malobrojni hodočasnici gacaju po mokrome snijegu

i ne znaju kamo idu, (...)⁷⁴

Često idem Josipovom ulicom, (...)

kiša je samo uspomena, idu siluete

neznanih osoba, ne bacaju sjenu.

Predvečer svjetlo slabi i smrt

brzo se vozi na visokim kolima i smije se.⁷⁵

Razmišljajući o nesreći koja je zadesila tu ulicu, odnosno Židove koji su živjeli u njoj, lirski subjekt postaje svjestan i vlastite prolaznosti, pita se tko je, i odgovara samome sebi kako je prolaznik koji ne traje drugo. Zato je dokumentiranje vremena i sjećanja za njega toliko važno.

Posljednja pjesma o kojoj na koju valja obratiti pažnju je „Grad u kojem bih htio živjeti“. Anna Czabanowska-Wróbel navodi kako bi to mogla biti slika Krakova, okruženog nevisokim gorama i kroz čije središte protječe rijeka.⁷⁶

To je pravedni grad,

u kojem se ne optužuje strance,

grad brzog pamćenja

⁷³ Zagajewski, A., *Wiersze wybrane*, str. 295.

⁷⁴ Zagajewski, A., *Niewidzialna ręka*, str. 23.

⁷⁵ v. bilješku br. 72, str. 277.

⁷⁶ usp. Czabanowska-Wróbel, A., *Poszukiwanie blasku*, str. 134.

*i polaganog zaboravljanja,
tolerira pjesnike, (...)
Taj grad je sagrađen
prema preludijima Chopina, (...)
Okružuju ga mala brda
širokim prstenom; (...)
Brza rijeka, teče kroz središte grada, (...)*⁷⁷

Iako Zagajewski u intervjuu kaže kako je to nerealna slika grada⁷⁸ u kojem bi htio živjeti, slaže se s tim da Krakov ima nešto od navedenog u pjesmi. Nije teško zaključiti kako je Krakov blizu pjesnikova poimanja idealnog grada. Ne samo zbog ljepote arhitekture, parkova i ulica, već i zbog bogate povijesti koja nosi dio inspiracije. Da je suprotno, pjesnik se nakon godina izbivanja ne bi vratio upravo u taj grad i posvetio mu mnoge pjesme i esejske zapise. Bez Krakova, Zagajewski kao pjesnik ne bi bio takav kakav je danas.

5.1.3. Zapad

Na kraju, teško je izostaviti i druge gradove u kojima je boravio, kraće ili duže vrijeme. Iznimno je zanimljivo promatrati kako se pjesnikov pogled na svijet mijenja odlaskom u gradove na Zapadu. Možda je najčešći motiv Pariza, a slijede ga Italija i Sjedinjene Američke Države (Houston i New York).

Nakon odlaska iz Poljske, grad za Zagajewskog postaje čekaonica, a on gost. Lirski subjekt je putnik i stranac, međutim, vrlo je blizu i pojma beskućnik.

*Ulazim u čekaonicu postaje gdje je
zagušljiv zrak.
(...)
Na posljjetku sjednem na sredinu,
čitam. Sâm sam, ali ne i usamljen.*

⁷⁷ Zagajewski, A., *Wiersze wybrane*, str. 178.

⁷⁸ *Jak wytropić w Krakowie poetę Zagajewskiego*, http://krakow.gazeta.pl/krakow/1,44425,8005197,Jak_wytropic_w_Krakowie_poete_Zagajewskiego.html (26.3.2013.)

*Putnik koji ne putuje. (...)*⁷⁹

Svako mjesto koje posjećuje i u kojem stanuje daje mu mogućnost da ondje živi, ali stvara u pjesniku jednu nedokučivu prazninu koju pokušava popuniti mislima o Lavovu, djetinjstvu i sjećanjima.

Pariz je za Zagajewskog umjetničko djelo samo za sebe pomalo mitski grad, legenda, stvorena od različitih elemenata koji tvoje homogenu cjelinu. Uronjen u njega, pjesnik promatra detalje, ne samo njegove ulice i zgrade, već odlazi dublje; u muzeje, preispituje umjetnička djela i povijest te opisuje njihovu atmosferu i traži smisao i metafizički dom. Putujući Parizom postavljaju se mnoga egzistencijalna pitanja, svjestan je svog položaja emigranta, stranca.

*U stranim gradovima dolazimo na svijet,
zovemo ih domovinom, ali samo nakratko
dopušteno nam je diviti se njihovim zidovima i kulama.*⁸⁰

Na pitanje, može li ostati tako dugo u nekom stranom gradu dokle se ne bi osjetio kao da je kod kuće, ne nalazimo odgovor. Umjesto toga, prenosi nam slike i doživljaje svih gradova koje posjećuje, i nad kojima promišlja u trenutku kada je svakodnevica najistančanija i najrealističnija. Ali na način da lirski subjekt živi pod konstantnim utjecajem unutrašnjeg nemira i iščekivanja nedefiniranog kraja koji donosi smiraj i bitnu u pjesnikovom životu tišinu:

*Pariške se kuće ne boje ni vjetra, ni mašte
- to su solidni utezi od papira,
suprotnost mašti.*

*Na rijeci se utrkuju bijeli brodovi ispunjeni gomilom,
koja žudi za pozdravima onih koji su na obali;
gomila je u šampanjskom raspoloženju i uništava prošlost.*⁸¹

⁷⁹ Zagajewski, A., *Putovati u Lavov*, str. 112.

⁸⁰ isto, str. 80.

⁸¹ Zagajewski, A., *Niewidzalna rēka*, str. 56.

Nije čudno da Zagajewski provodi najviše vremena, ako uzmemo u obzir ostale gradove koje posjećuje, Pariz je za njega grad u pravom smislu te riječi, baš kao i Krakov.⁸² U trenutku kada pjesnik boravi u Parizu dolazi do antinomije. S jedne strane imamo izraženi osjećaj tuđosti i nepripadnosti gradu u kojem se nalazi, a s druge strane pjesnikov dodir s ljepotom koji ga čini sretnim.

*U stranim gradovima je radost nepoznata,
hladna sreća novog pogleda.
Žute zgrada, po kojima se sunce
uspinje kao spretni pauk, ne postoje
za mene.*⁸³

Također, sličnu situaciju pronalazimo i u zbirci eseja: „Šećem u Parizu. Ni djeca, ni mačka ne obraćaju pozornost na mene, kažem si s gorčinom. Eto sudbine emigranta. Odmah sam prasnuo od smijeha, smijem se sebi, svojoj egzaltaciji. Djeca zastaju, a mačka se baca u bijeg.“⁸⁴

Na njegovom putovanju slijedi ga već nekoliko puta spomenuta samoća, ali i glazba za koju smatra da je najmanje od svih umjetnosti vezana uz neko mjesto pa je naziva umjetnošću za beskućnike. Kao što promatra umjetnička djela u muzejima, tako se i sami gradovi Zapada pretvaraju u muzeje. Slike tržnica, vrtova, parkova i arhitektura preuzimaju ulogu slika i fotografija.

*Ljeto je glasno vikalo kao prodavači povrća
na trgu u Parizu.*⁸⁵

*U parku Saint-Cloud pjevale su ptice.
Bio sam sam prostranom, narcisoidnom,
parku koji gleda na Pariz.*⁸⁶

*Strpljivo je tekla rijeka, gura u more lijene barke.*⁸⁷

⁸² Nyczek, T., *Kos. O Adamie Zagajewskim*, str. 165.

⁸³ Zagajewski, A., *Plótno*, str. 25.

⁸⁴ Zagajewski, A., *W cudzym pięknie*, str. 35 - 36

⁸⁵ v. bilješku br. 80, str. 45.

⁸⁶ Zagajewski, A., *Wiersze wybrane*, str. 130.

*Mračni se; zgrade kao čaplje
zabrinuto stoje nad ruševinom stoljeća
(...)
Mala fontana u središtu trga
podizhe slabašno dvije pletenice vode.⁸⁸*

Najmanje mjesta u poeziji Zagajewskog dobila je Amerika u kojoj boravi vrlo kratko i zapravo je uvijek u prolazu. Ako usporedimo Ameriku s Krakovom ili Parizom, gdje je pjesnik živio i gdje ima obitelj i prijatelje, uvidjet ćemo kako ta nestalnost i osjećaj bezdomnosti Ameriku predstavlja kao kaotičnu zemlju u kojoj je jedino utočište muzej ili soba u hotelu u kojoj izolira vanjske zvukove slušalicama i glazbom.

*Ovdje je kasna večer, pali se lampa
i brzo gasne tamno sunce.
Sam sam, malo čitam, malo razmišljam,
malo slušam glazbu.*

*Tamo sam, gdje je prijateljstvo,
ali nema prijatelja, gdje raste
očaranje, ali nema čari,
tamo gdje smiju se mrtvi.*

*Sam sam jer Europa spava. Moja draga
spava u visokoj kući pod Parizom.
U Krakovu i u Parizu moji prijatelji
koprcaju se u toj istoj rijeci zaborava.⁸⁹*

*Noć biva nježna kao dlaka ždrebeta,
mi preferiramo šah ili karte: ovdje*

⁸⁷ isto, str. 187.

⁸⁸ isto, str. 201.

⁸⁹ v. bilješku br. 88, str. 180.

*su gosti hotela pjevali happy birthday to you
a jednooki televizor ravnodušno miješao slike.
Stabla mog djetinjstva preplivala su ocean
i pozdravljala me hladno s ekrana.⁹⁰*

Grad, odnosno fenomen grada, Zagajewskog i dalje nastavlja intrigirati i poticati ga na istraživanje onog što je vidljivo oku promatrača, ali i onog što je skriveno, na ideji ili smislu kojeg iščitava iz svojih doživljaja. Svoje iskustvo temelji na novom i neviđenom, koje je često u kontrastu s onim što mu je blisko i znano ili je pak konstantno u mikrokozmosu sjećanja. No, tu nije kraj. Njegovo maštanje o idealnom gradu nikada ne prestaje, ono je poticaj za daljnje istraživanje i lutanje. Zagajewski svoj mitski Lavov nosi sa sobom svugdje, dakle on je lualica čiji dom je svugdje gdje je barem jedna slika ili misao o Lavovu. Prostor je u ovom slučaju poput praznog slikarskog platna, nedovršena scenografija predstave, koja se svakodnevno odvija na kazališnim daskama grada.

⁹⁰ isto, str. 134.

6. Zaključak

Opus Adama Zagajewskog je europsko kulturno blago koje u Hrvatskoj tek treba dobiti svoje mjesto i priznanje. Njegova biografija, koja često izgleda kao roman o lutalici u potrazi za domovinom i domom, svjedoči o životu intelektualca iz druge polovice 20. stoljeća koji na svome putu bilježi ono što vidi, čuje i osjeća te izgrađuje na tome živa sjećanja i jedan drugi paralelni svemir koji počiva na metafizičkim načelima postojanja.

Kako je Zagajewski svoj pjesnički rad započeo u vrijeme kada je Poljska država prolazila kroz vrlo turbulentno društveno-političko razdoblje, evidentna je razlika u njegovim ranijim pjesmama iz toga vremena kada je bio više centriran na lirski subjekt „mi“ i kada ga je bilo lako opisati s riječju „bijesan“, i s kasnijim zbirkama u kojima pjesnik traži svoj vlastiti pjesnički glas, podređuje sve svojoj potrazi za „sjajem“ i daje životni dah svoje pjesničkome „ja“.

Međutim, da bi pronašao svoj pjesnički smisao, Zagajewski odlazi iz Poljske u gradove Zapada koji ga opčinjavaju svojom kulturnom baštinom – arhitekturom, glazbom, likovnom umjetnošću, ali i parkovima, rijekama i ljudima. No, smisao nije u površnom gledanju na te gradove već na prodiranje duboko u umjetnost njihovog postojanja i povijesti kako bi pjesniku otkrili koji je smisao i esencija prostora. Pritom se vraća u sjećanja i prošlost, te stvarnim gradovima suprotstavlja Lavov koji postoji samo unutar granica njegove mašte. Kada dolazi do sudara mašte i stvarnosti, pjesnik uviđa da je tek putnik i prolaznik, s obzirom da idealan grad za njega zapravo ne postoji. No ne prestaje s potragom. Na tom putu pojavljuje se samoća kao vjerni pjesnikov suputnik, ali ne u negativnom smislu. To je samoća koja pjesniku omogućava stvarati, ona je inspiracija i kanal pomoću kojeg komunicira s drugim ljudima kroz pisanje i čitanje.

Istok i Zapad su u suštini jednaki, a Zagajewski se trudi prikazati nam kroz svoje pjesme ono što je univerzalno u jednom i drugom svijetu. Upravo na toj univerzalnosti počiva njegova kvaliteta koju su Europa i Amerika već prepoznale i prihvatile ga kao jednog od najboljih pjesnika našeg vremena. Prostor je za njega jedna vrsta muzeja kojim se on kreće i stvara izmaštani labirint, to je prostor u kojem vrijeme protječe neovisno o stvarnom vremenu i taj svijet se razvija sam za sebe.

Cilj njegove poezije nije samo u opisu lijepog i zadržavanju vremena, već i u predstavljanju onoga što nas kao ljude čini ljudima. Zagajewski voli esenciju ljudskosti koja nam omogućava stvarati, voljeti, putovati, vidjeti i misliti, tu egzistencijalnu razinu življenja prikazuje nam na vrlo istančan način koristeći visoki stil, u nadi da ćemo čitanjem doprijeti do one mrvice spoznaje koju je on uhvatio u trenutku inspiracije kada se riječi šire u obliku čistih, jasnih plamenova.

7. Literatura

1. Bachelard, G.: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000.
2. Bodzioch-Bryła, B.: *Kapłan Biblioteki. O poetyckiej i eseistycznej twórczości Adama Zagajewskiego*, Wydawnictwo WAM, Krakov, 2009.
3. Cresswell, T.: *Place. A Short Introduction*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008.
4. Czabanowska-Wróbel, A.: *Poszukiwanie blasku, o poezji Adama Zagajewskiego*, Universitas, Krakov, 2005.
5. Grudzińska-Gross, I.: *Adam Zagajewski: A Few Magical Moments* „Poetry and Politics“, March 19, 2007, str. 49 – 58
6. Kay, M.: *Place and Imagination in the Poetry of Adam Zagajewski*, World Literature Today, May – August, 2005, str. 20 – 22.
7. Klejnocki, J.: *Bez utopii? Rzecz o poezji Adama Zagajewskiego*, Wydawnictwo Ruta, Wałbrzych, 2002.
8. Kornhauser, J., Zagajewski, A.: *Świat nie przedstawiony*, Wydawnictwo Literackie, Krakov, 1974.
9. Lewicka, M.: *Place Attachment, Place Identity, and Place Memory: Restoring the forgotten city past*, Journal of Environmental Psychology, br. 28, 2008, str. 209 – 231
10. Nora, P.: *Between Memory and History: Les Lieux de Memoire*, Representations 26, Spring, 1989, str. 7 - 24
11. Nyczek, T.: *Kos. O Adamie Zagajewskim*, Wydawnictwo Literackie, Krakov, 2002.
12. Schallcross, B.: *Through the Poet's Eye. The Travels of Zagajewski, Herbert, and Brodsky*, Northwestern University Press, Evanston, 2002.
13. Szulc-Packalén, M.A.: *Pokolenie 68 – Studium o poezji polskiej lat siedemdziesiątych*, Wydawnictwo IBL, Varšava, 1997.
14. Tuan, Y.-F.: *Space and Place*, University of Minnesota, Minneapolis, 2001.
15. Weil, S.: *The Need for Roots*, Routledge Press, New York, 2002.
16. Zagajewski, A.: *Wiersze wybrane*, Wydawnictwo a5, Krakov, 2010.
17. Zagajewski, A.: *W cudzym pięknie*, Wydawnictwo a5, Krakov, 2007.
18. Zagajewski, A.: *Povratak*, Naklada Zoro, Zagreb-Sarajevo, 2006.
19. Zagajewski, A.: *Ziemia ognista*, Wydawnictwo a5, Poznań, 1994.

20. Zagajewski, A.: *Anteny*, Wydawnictwo a5, Krakov, 2005.
21. Zagajewski, A.: *Dwa miasta*, Zeszyty Literackie, Pariz – Krakov, 1991.
22. Zagajewski, A.: *Pragnienie*
23. Zagajewski, A.: *Niewidzialna ręka*
24. Zagajewski, A.: *Putovati u Lavov*, Narodna knjiga, Beograd, 1988
25. Zagajewski, A.: *Solidarność i Samotność*, Zeszyty Literackie, Pariz, 1986.

Internetski izvori:

26. <http://www.granice.pl/recenzja.php?id=84&ida=30>
27. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1010303/Adam-Zagajewski#ref1094686>
28. http://krakow.gazeta.pl/krakow/1,44425,8005197,Jak_wytropic_w_Krakowie_poete_Zagajewskiego.html